

Mehmanəli MƏMMƏDOV

Dosent

Esmira NURİYEVA

Magistrant

AZƏRBAYCANDA DEPOZİTAR KİTABXANALARIN TƏŞKİLİ

Hazırda respublikamızda ərazi və istehsalat prinsipi əsasında təşkil edilmiş vahid kitabxana sistemi müntəzəm olaraq inkişaf etməkdədir. Vahid kitabxana sistemi dedikdə müxtəlif kitabxana şəbəkələrinin ölkə daxilində yerləşdirilməsi, onların arasında qarşılıqlı əlaqə, eləcə də onlara rəhbərliyin təşkili nəzərdə tutulur. Bu sistemdə depozitar kitabxanaların da özünəməxsus yeri vardır. Depozitar kitabxanaların təşkili xüsusiyyətlərindən danışmadan əvvəl bu kitabxanaların yaranma tarixi haqqında qısaca məlumat vermək məqsədəuyğun olardı. Bu həm də depozitar kitabxanaların təşkili məsələlərinin izahı baxımından məqsədəuyğundur. Depozitar kitabxanaların yaranması kitabxana fondlarının köhnəlmiş, müvəqqəti əhəmiyyətə malik olan və az istifadə edilən ədəbiyyatlardan təmizlənməsi prosesi ilə bağlıdır. Kitabxanaların kitab fondlarının tərkibi siyasi, elmi, istehsalat və bədii cəhətdən qiymətli olan, kitabxanaların qarşısında duran müxtəlif xarakterli vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək edən ədəbiyyatdan ibarət olmalıdır. Bununla birlikdə bəzi nəşrlər müəyyən müddət keçdikdən sonra fiziki cəhətdən köhnəlir, öz ideya- tərbiyəvi, elmi və təcrübi əhəmiyyətini itirir, kitabxananın profilinə uyğun olmur və s. Belə nəşrlər vaxtlı- vaxtında kitabxana fondlarından çıxarılmalıdır. 1974-cü ilə qədərki dövrdə kitabxana fondlarında toplanmış çox nüsxəli və profilyə uyğun olmayan ədəbiyyat ən yaxşı halda digər kitabxanalara və ya respublika kitabxanalarının mübadilə fondlarına verilir. Bu işə aşağı vəs ilə kitabxanalarının heç bir marağına uyğun gəlmədiyindən belə ədəbiyyat çox zaman tamamilə yararsız kitablarla birlikdə fonddan çıxarılır və məhv edilirdi. Respublika kitabxanalarında min nüsxələrlə kitab və qiymətli ədəbiyyat bu yolla kitabxana fondlarından çıxarılmışdı. Doğrudur, elmi və istehsalat baxımından öz əhəmiyyətini itirmiş, az istifadə olunan ədəbiyyatın fonddan çıxarılması, fondun yerləşdiyi sahədən qənaətlə və düzgün istifadə etməyə, onun dövrüyyə göstəricilərini yüksəltməyə və xidmət işini səm-

rəli təşkil etməyə imkan verir. Lakin az istifadə edilən ədəbiyyatı mühafizə etmək və lazım olduqda oxucuların istifadəsinə vermək də vacibdir. Bundan əlavə elə ədəbiyyat vardır ki, onun tədqiqi məsələlərinin zəruriliyi müxtəlif aspektlər baxımından ancaq bir neçə ildən sonra meydana çıxır. Bütün bunlara görə də kitabxana işi haqqında 1974-cü il 8 may tarixli qərar az istifadə edilən kitabları mühafizə edən keçmiş ümumittifaq mərkəzi- sahəvi və respublika depozitar fondlarının yaradılması vacib bir vəzifə kimi irəli sürülmüşdür.

Fondun təşkilinə belə bir qayda ilə yanaşmaq, fondun fəal və passiv hissəsini müəyyən etmək imkanı verir. Elmi- tədqiqat işlərində ölkənin kitabxanalarından daha səmərəli istifadə etmək üçün təminat yaradır, oxuculara xidmət işinin səviyyəsini yüksəldir, kitab fondlarından istifadə zamanı təkrarçılığı aradan qaldırır. Bütün ölkə miqyasında kitabxana- depozitarların plana uyğun yerləşdirilməsi üçün KAA yolu ilə ədəbiyyatın alınması da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qərarın bu baxımdan oynadığı çox mühüm tarixi rolu və əhəmiyyətini inkar etmək elmi cəhətdən düzgün olmazdı. Qeyd etmək lazımdır ki, 80-ci illərdə bu qərara, onun mahiyyətinə dair çoxlu sayda məqalələrin heç birində bu məsələ, onun rolu və əhəmiyyəti haqqında danışılmamışdır. Tarixi faktları və hadisələri danmaq, onları saxtalaşdırmaq isə elmi təhlilə tamamilə zidd bir hadisədir. Buna görə də tədqiqat işində mövzu ilə bağlı olaraq, elmi təhlil işinin obyektivliyinə görə 1974-cü il qərarının müvafiq müddəalarından, onun yerinə yetirilməsi gedişindən və müasir səviyyə-sindən izah edilməyə səy göstərilmişdir.

1974-cü il qərarından sonra keçmiş SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin qərarına əsasən bütün respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda da 1977-1980-ci illər üçün depozitar sistemin planı təsdiq olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan kitabxanalarında çalışan kitabxanaçıların ədəbiyyatın seçilməsi, depozitar saxlanma üçün nəşrlərin müəyyən edilməsi metodlarına yiyələnməsinin öyrədilməsi vacib bir məsələ kimi qarşıda durdu. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün respublikanın bir sıra kitabxanalarında kitabxanaçıların ixtisasının artırılması kurslarında depozitar kitabxana fondlarının iş metodlarının öyrənilməsinə həsr olunmuş seminarlar, mühazirələr və digər kütləvi tədbirlər keçirilməyə başladı. Fondun depozitar saxlanması sisteminin təşkili məsələsinə həsr olunmuş ilk seminar- müşavirə 1977-ci ilin 25-27 aprel tarixində Voronejdə keçirilmişdir. Kitabxana işçiləri üçün müəyyən olunmuş ilk belə seminar- müşavirədə 11 respublikadan, o cümlədən Azərbaycandan 10 nəfər dinləyici iştirak etmişdir (6).

Fondların depozitar mühafizəsi sisteminin tətbiq edilməsi mövcud vəziyyəti əsaslı surətdə dəyişdirmişdir. Qeyd olunan dəyişikliklərin əsas mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir.

Həmin iqtisadi- coğrafi rayonun profilinə uyğun olan bütün ədəbiyyatın mühafizəsi və digər kitabxanalara onların sifarişi ilə verilməsi üçün cavabdeh olan kitabxana- depozitariya şəbəkəsinin yaradılması. Böyük elmi və mədəni əhəmiyyətə, tərkibcə tarixən formalaşmış nadir fonda malik olan kitabxanalar istisna edilməklə qalan kitabxanalar fondun ən qiymətli hissəsinə daxil olmayan, az soruşulan ədəbiyyatı müntəzəm surətdə seçir və depozitariyaya verirlər. Depozitar kitabxanalar ölkənin təbii- iqtisadi rayonlaşdırılmasını və inzibati ərazi bölgüsünü nəzərə almaqla planlı surətdə yerləşdirilir ki, bu da sifarişlərin kitabxanalararası abonement vasitəsilə tez və bütünlüklə yerinə yetirilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Depozitar kitabxana sisteminin təşkil edilməsinin ən mühüm xüsusiyyəti onun ümumdövlət xarakteri daşmasıdır. O, ölkənin bütün kitabxanaları üçün vahid sənədin təsdiq olunması ilə şərtlənmişdir. Əsasnaməyə görə depozitariya sistemində ölkənin kitabxana şəbəkəsi quruluşunun və elmi- texniki məlumat sisteminin xüsusiyyətlərini əks etdirən ərazi və sahəvi prinsiplər uyğunlaşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız nadir nəşrlərin mühafizəsi və onlarla iş aparılması üçün xüsusi depozitar kitabxanalar yaradılmışdır. Bu, binaların tikilməsi, ştatların saxlanması, nəqliyyat və böyük kitab kütləsinin işlənməsi üçün çoxlu vəsait tələb edə bilərdi. Depozitarların mövcud olan böyük kitabxanaların bazası əsasında təşkil edilməsi daha məqsədə uyğundur. Belə kitabxanalar uzun illər ərzində məcburi nüsxə aldıklarından onlar kifayət qədər mükəmməl ədəbiyyat komplektinə malikdirlər və öz fondlarına çox da böyük olmayan kolleksiyalar, bəzi hallarda isə keçmiş illərin nəşrlərindən vahid nüsxələr qəbul edəcəklər (4, s.107-111).

Keçmiş Sov.İKP MK-nın «Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunun artırılması haqqında» 1974-cü il qərarı kitabxanaçılıq işinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər sırasında ölkədə kitab fondlarının depozitar qaydada saxlanması üzrə ümumdövlət sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Qərarla məsələnin mahiyyəti tam dolğunluğu ilə açıqlanmışdır: «Elmi kitabxanaların və vilayət kitabxanalarının kitab fondlarından daha səmərəli istifadə etmək, ölkənin əsas iqtisadi rayonları üzrə onları daha plana uyğun şəkildə yerləşdirmək məqsədi ilə nəşr olunduğu bütün illər üçün az istifadə olunan kitablar kitabxanada az miqdarda (depozitar kitabxanalarda) saxlanılır. Digər kitabxanalar idarə mənsubluğun-

dan asılı olmayaraq az istifadə olunan ədəbiyyatı depozitariyaya verməli və onu orijinalına və ya surətinə ehtiyac olduğu kitabxanalararası abonement üzrə ala bilər» (2).

Qərarda həmçinin göstərilirdi ki, müvafiq nazirliklər, idarə və təşkilatlar (keçmiş Dövlət Elm və Texnika komitəsi, Elmlər Akademiyası Rəyasət heyəti, Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi) ümumittifaq xarakterli depozitar kitabxanaların siyahısını və onların fəaliyyətinə dair əsasnaməni altı ay müddətinə təsdiq etsinlər. Buna müvafiq olaraq yuxarıda adları çəkilən nazirliklərin iştirakı ilə 1974-cü il dekabr ayından 1975-ci ilin mart ayı arasındakı müddətdə «Ölkə kitabxanalarının kitab fondlarının depozitar saxlanması təşkili haqqında Əsasnamə» təsdiq edildi. Qəbul edilmiş «Əsasnamə»yə əsasən az istifadə olunan, lakin elmi və yaxud mədəni sərvət kimi əhəmiyyətli olan kitabların və sənədlərin depozitar mühafizəsindən məqsəd kitabxana fondlarının daha səmərəli təşkil edilməsi, qorunması və onlardan istifadə olunması, habelə bu fondların ölkənin əsas iqtisadi-coğrafi rayonlarında planlı şəkildə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur (5,s.18-20). «Əsasnamə»də həmçinin kitabxanalarda və mərkəzi sahəvi elmi-texniki informasiya orqanlarında yaradılacaq depozitar kitabxanaların adları verilmişdir. Keçmiş ümumittifaq əhəmiyyətli depozitar mühafizə funksiyaları iri elmi-universal, elmi-texniki və xüsusi kitabxanaların, həmçinin ümumittifaq və mərkəzi sahə elmi-texniki məlumat orqanlarının üzərinə düşürdü. Bütün universal, respublika, ölkə və vilayət kitabxanaları diyarşünaslıq ədəbiyyatı üzrə depozitar fond funksiyasını yerinə yetirirdilər. Göründüyü kimi, qərarda ölkədə kitab fondlarının depozitar mühafizəsi üzrə ümumdövlət sisteminin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Lakin SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar bu vəzifə orta pillədə qaldı. Buna görə də depozitar kitabxanalar və onların təşkili məsələləri ümumrespublika səviyyəsində öyrənilməlidir.

Azərbaycanda depozitar kitabxanaların təşkili 1975-ci ildən başlanmış, 1978-ci ildə rəsmiləşmişdir. Bir cəhəti xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda müstəsna depozitar mühafizə fondları formalaşmışdır.

Depozitar kitabxanalar kitab fondlarının daha səmərəli təşkil edilməsi, respublikanın əsas iqtisadi rayonları üzrə onların plana uyğun qaydada yerləşdirilməsi, oxuculara kitabxana-bibliografiya xidmətinin yaxşılaşdırılması, bir çox kitabxanalar tərəfindən fondların paralel saxlanması üçün yeni kitab anbarlarının tikintisi və lazım olan ştatların saxlanması üçün xərçin azaldılması məqsədilə yaradılmışdır. Ölkəmizdə depozitar kitabxanalar əhəmiyyətini itirmiş və müxtəlif kitabxanalardan bir yerə daşınıb yığılan ədəbiyyatın saxlandığı anbarlar deyil, elm və

istehsalat kitabxana-bibliografiya xidməti sistemində mərkəzi kitabxanalar vəziyyətində olan və depozitar qaydada saxlanma funksiyasına malik olan, fəaliyyət göstərən iri kitabxanalar olması haqqında baxış geniş yayılmışdır.

Elmi və xüsusi kitabxanaların, xüsusilə də elmi-tədqiqat idarələrinin və müəssisələrin tərkibində fəaliyyət göstərən kitabxanaların əksəriyyətinin fondları daha aktual profilli ədəbiyyata malik olan operativ əhəmiyyətli fondlar kimi başa düşülür. Onların hər birində bir çox keçmiş illər üzrə nəşrlərin, bir-birindən uzaq olan oxşar mövzular üzrə ədəbiyyatın, az soruşulan və s. kitabların olmasına ehtiyac yoxdur. Bu cür nəşrlər yalnız depozitar kitabxanalarda cəmləşdirilir və bu kitabxanalarda həmin nəşrlər müxtəlif kitabxanalar üçün kollektiv istifadə predmetinə çevrilir.

Depozitar kitabxanalar az soruşulan ədəbiyyatın depozitar saxlanması üzrə vahid dövlət sistemini əmələ gətirirlər. Həmçinin «Əsasnamə»də sistemin formalaşmasının əsas prinsipləri olaraq göstərilmişdir ki, bu sistem ərazi üzrə və sahə əlamətlərinə görə qurulur və idarələrarası fəaliyyət göstərir. Problemi müxtəlif aspektlərdə həll etməyə imkan verən sistemin prinsipləri yeniliyi və şəxsiz üstünlüyü bundan ibarətdir.

Depozitar kitabxanalar fəaliyyət göstərən ən böyük universal, coxsahəli və xüsusi elmi-texniki kitabxanaların bazasında yaradılır. 1974-cü il qərarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 20 may 1978-ci il tarixli, 169 №-li sərəncamı ilə Azərbaycanda aşağıda adları çəkilən 5 kitabxanada müstəqil depozitariya fondları yaratmaq məqsəduyğun hesab edilmişdir:

- 1.M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanasının nəzdində ictimai və hümanitar elmlər üzrə depozitar şöbəsi.
- 2.Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əsaslı kitabxanasının təbiət elmləri üzrə depozitariya şöbəsi.
- 3.Azərbaycan Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasının texniki elmlər üzrə depozitariya şöbəsi.
- 4.Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyinin tibb kitabxanalarının depozitariya şöbəsi.
- 5.Azərbaycan Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanasının depozitariya şöbəsi (4, s.107).

Göründüyü kimi Azərbaycanda depozitar kitabxanalar deyil, ayrı-ayrı kitabxanalarda depozitar fond yaradılmışdır. Ancaq çox təəssüflər olsun ki, M.F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası və Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası istisna olmaqla yuxarıda adı çəkilən kitabxanaların heç birində depozitar fond lazımı səviyyədə deyil. Ona görə də dövlət səviyyəsində 1978-ci il qərarına yenidən baxılmalı

və respublikamızın iri kitabxanalarında depozitar kitabxana xidməti bərpa edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A. A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik.* - Bakı, 2003. - 313 s.
2. *Kommunist.* - 1974. - 8 may.
3. *Kütləvi kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi // M. F. Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası.* - Bakı, 1977. - S. 53.
4. Vahabova E. *Depozitariya mühafizəsi fondundan səmərəli istifadə edək // 70 il xalqın xidmətində. M. F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixinə dair materiallar məcmuəsi.* - B., 1993. - S. 107-111.
5. *Библиотекарь* - 1975. - № 6. - С. 18-20.
6. *Советская библиотековедение.* - 1977-№ 4. - С. 68-73

*Мехманали Мамедов
Есмира Нуриева*

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕПОЗИТАРНЫХ БИБЛИОТЕК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В научной статье освещена организация и управление депозитарного фонда в республиканских библиотеках. А также проанализировано состояние и пути совершенствования депозитарного хранения фондов различных библиотек.